
СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В ЕВОЛЮЦІЙНІЙ САМООРГАНІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ГРАЖЕВСЬКА Надія Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Розвиток системи сучасних міжнародних економічних відносин відбувається під впливом стрімкої глобалізації світогосподарського життя, що супроводжується складним переплетенням структурної взаємозалежності національних економік, нарощуванням їхньої відкритості, зростанням трансграничних переміщень товарів, послуг, капіталів, інтенсивним обміном інформацією, технологіями тощо. Зазначені процеси, справляють фундаментальний вплив на трансформаційні перетворення світового та національного рівнів, викликаючи необхідність переосмислення теорії та практики господарювання, розробки ефективної економічної політики, спрямованої на гармонійну інтеграцію країн до нового світогосподарського середовища.

Наголошуючи на тому, що глобальні трансформації визначають мегатренди еволюції людства у ХХІ ст. сучасні дослідники все більше переконуються, що „марно аналізувати процеси суспільного розвитку наших різноманітних національних „суспільств” так, нібито вони були автономними внутрішніми структурами, що розвиваються, в той час як вони є і завжди були, в першу чергу, структурами, створеними всесвітніми процесами і такими, що набувають своєї форми у якості реакції на ці процеси” [12, с. 86].

Проблеми глобалізації є предметом гострих дискусій представників вітчизняної та зарубіжної науки. Економічні аспекти цих проблем знайшли відображення у працях О. Білоруса, Р. Буайє, В. Будкіна, Дж. Бхагваті, В. Ваді, А. Гальчинського, М. Делягіна, А. Ельянова, З. Луцишин, В. Іноземцева, Г. Колодки, Д. Лук'яненка, В. Новицького, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, Є. Савельєва, В. Сіденка, Дж. Сакса, Дж. Сороса, Дж. Стігліца, Дж. Томпсона, Л. Туроу, А. Філіпенка, Т. Фрідмана, П. Хірста, М. Чешкова, Ю. Шишкова та ін.

Однак незважаючи на очевидні здобутки сучасної наукової думки, ряд питань щодо сутності, складових, суперечностей глобалізації та шляхів їх розв'язання залишаються невирішеними. Враховуючи, що за сучасних умов наша країна формує „коридор” можливих „українських сценаріїв” в глобальному світі, загострюється потреба у „вирішенні дилеми між необхідністю завершення національної інтеграції та необхідністю включення України в глобальні процеси та політико-економічні інститути епохи постнаціональних держав” [10, с. 14], забезпечення оптимальної відкритості цивілізаційним змінам, адаптації до них без втрати національної самобутності, „гармонізації сучасних глобалізаційних, інтеграційних, інноваційних процесів та пошуку тих соціальних мембран, які б захищали від зодноріднюючих впливів народи, що стали (чи стають) на шлях свого духовного відродження” [4, с. 54].

Складне переплетення проблем системної економічної трансформації, зміни цінностей та стереотипів масової свідомості в постсоціалістичних країнах та глобальних перетворень, викликаних формуванням новітньої архітектури міжнародних відносин актуалізує подальше теоретичне осмислення суті, рушійних сил та провідних тенденцій глобалізації, чітке розмежування об'єктивних передумов, конкретних соціально-економічних форм та можливих альтернатив реалізації цього складного і суперечливого процесу. Відтак метою запропонованого дослідження є аналіз глобалізації економіки на основі синергетичної

парадигми та виявлення ролі та значення соціального капіталу в самоорганізації світогосподарської системи на якісно новому етапі її еволюційного розвитку.

Загально визнано, що глобалізація економіки є процесом системної трансформації світового господарства та якісних перетворень традиційних міжнародних відносин. На думку відомого західного дослідника М.Кастельса, сутність цих перетворень пов'язана з об'єднанням „найважливіших секторів національних економік у взаємопов'язану систему, яка у своїй цілісності функціонує в режимі реального часу” [6, с. 39]. Водночас не викликає сумнівів той факт, що глобалізація не є завершеним процесом. На сьогоднішній день світове співтовариство знаходиться у своєрідній точці біфуркації і його подальший розвиток пов'язаний з формуванням якісно нової гомеостатичної системи взаємозалежних саморегульованих та динамічних процесів, що протікають у планетарному масштабі.

Як суперечливий та динамічний процес глобалізація супроводжується ускладненням системи міжнародних економічних відносин, прискоренням господарського розвитку та зростанням нерівноважності, нестійкості світової економіки. Звертаючи увагу на те, що „в ХХ ст. ще в більшій мірі, ніж в попередній історії, соціальний світ постає як помножена ієрархія різних темпосвітів розвитку його крупних локальних компонентів з різною інтенсивністю дії сконцентрованої в них енергії часу та процесів соціальних взаємодій і самоорганізації, що в них протікають” та наголошуючи на загальній тенденції еволюції світової соціальної матерії, що визначається „поєднанням складності з деградацією крупних її компонентів, прогресу з регресом, зростання упорядкованості з хаосом” [3, с. 125], сучасні дослідники виокремлюють наступні суттєві фактори посилення нестійкості глобальної світогосподарської системи:

- прискорення розвитку окремих країн та світової економіки в цілому;
- безпрецедентне зростання мобільності фінансових, матеріальних, людських ресурсів;
- ускладнення структури міжнародних економічних відносин;
- лавиноподібне зростання обсягів інформації та оновлення інформаційних технологій;
- нагромадження диспропорцій у розвитку світової економічної системи;
- розширення поля можливих шляхів подальшого розвитку людства;
- зростання ролі випадковості в перетворенні деяких суттєвих світових флуктуацій в аттрактори прогресивної структуризації;
- періодичне виникнення та розвиток явищ резонансного характеру в еволюції тих чи інших складових глобальної економіки тощо.

Таким чином за сучасних умов „глобалізація знаходиться в стані нестійкої рівноваги” [2, с. 64], за якої динамічні глибинні соціально-економічні перетворення зачіпають економіку практично всіх країн світу, посилюючи її нерівновагу. Це потребує відмови від традиційних підходів та формування нової наукової картини світу, оскільки „класичний детермінізм не стільки відкривав якісно інше майбутнє, скільки в майбутньому розглядав риси теперішнього (сформовані тенденції та стартові умови як точка відліку). Словом, він тягнув пряму нитку із минулого в майбутнє. Але новітня посткласична наука рве цю нитку з допомогою таких концептів, як нелінійність, невизначеність, біфуркація, стохастичність” [9, с. 9].

Плідним за цих обставин є використання синергетичного підходу, який дозволяє описати нелінійний, нерівноважний характер процесів глобалізації, дослідити механізми глобальної еволюції, феномен самоорганізації та саморозвитку, нелінійності, становлення „порядку через хаос” і нестійкості як основоположної характеристики процесів розвитку світової економіки. У відповідності з синергетичною парадигмою нарощування дисбалансів може привести світову економічну систему до нерівноваги, посилення якої сприяє переходу в стан біфуркації, коли колишні закономірності, способи регулювання та організації перестають діяти, розпадаються. Перегрупування на основі самоорганізації залишків старої структури сприяє виникненню якісно нової, складнішої світогосподарської системи, яка набуває ознак цілісності, внаслідок чого „світогосподарський інтерес стає пріоритетним по відношенню до національних інтересів” [2, с. 71], породжуючи масу складних проблем.

Розглядаючи капітал у якості самоорганізуючого та системорозвиваючого начала сучасної ринкової економіки, сучасні дослідники звертають увагу на його активну роль в інтенсифікації процесу глобалізації світової економіки, пов'язану з радикальною модифікацією необхідних та достатніх умов самовідтворення капіталу як дисипативної структури. Останні „не обмежуються лише відкритістю обміну капіталу з локальним соціальним та природним середовищем. Додається ще й відкритість обміну з світовим соціально-економічним середовищем, досягнення високого рівня продуктивних сил для самоорганізації масового виробництва товарів та послуг, формування таких економічних інститутів, які створюють та гарантують сприятливі для еволюційної самоорганізації капіталу умови” [3, с. 89].

Важливу роль у цьому процесі відіграє формування глобальної мережевої економіки, яку експерти Європейської Комісії визначають як „середовище, в якому будь-яка компанія чи індивід, які знаходяться в будь-якій точці економічної системи, можуть легко та з мінімальними затратами контактувати з будь-якою іншою компанією чи просто індивідом з приводу спільної праці, торгівлі для обміну ідеями та ноу-хау чи для задоволення” [19].

Водночас логіка так званого „ортодоксального ринкового фундаменталізму”, пов'язана з утвердженням суто ринкових принципів та мотивів поведінки у всіх сферах суспільного життя та відторгненням фундаментальних морально-етичних, духовних цінностей, нагромаджених людством у процесі свого історичного розвитку, породжує неоліберальну модель глобалізації, яка характеризується наступними ознаками:

- стихійним характером здійснення;
- поглибленням нерівномірності світогосподарського розвитку;
- посиленням диспропорцій світової економіки;
- нарощуванням монопольних позицій розвинених країн на глобальних ринках;
- розширенням експансії транснаціонального капіталу;
- системною вестернізацією та загрозами втрати національної ідентичності;
- послабленням ролі держави в сфері регулювання національних економік;
- загострення глобальних проблем.

Важливо зазначити, що неоліберальна модель глобалізації має згубні наслідки не лише для відсталих, але й для розвинених країн. Так, на думку відомого західного дослідника М. Алле „всеосяжна глобалізація торгівлі між країнами з суттєво різними рівнями заробітної плати (за обмінним курсом валют) не може не привести в кінцевому рахунку повсюди – як у розвинених, так і в менш розвинених країнах – лише до безробіття, падіння темпів економічного зростання, нерівності, злиднів. Вона не є ні неминучою, ні необхідною, ні бажаною” [1, с. 22].

Підтримуючи точку зору, згідно з якою капітал є феноменом, який визначає самоорганізацію господарського життя не лише в національних, але й в глобальних межах, важливо зазначити, що у відповідності зі сформованими на сьогоднішній день підходами капітал може набувати різноманітних форм.

Загально визнано, що конкурентоспроможність сучасних фірм, які діють на світовому ринку, а значить, і національних економік в цілому, значною мірою визначається здатністю до інновацій [20, с. хііі]. Водночас, на думку західних аналітиків, здатність до інновацій та навчання тісно корелюється з наявністю недержавних та неринкових суспільних інститутів, що сприяють вільному переливу інформації та ресурсів [18]. При цьому „природа асоційованого життя – того, що деякі дослідники назвали соціальним капіталом” визначається „ключовим фактором місцевих здібностей до навчання та модернізації” [13, с. 74].

Саме тому починаючи з 90-х років ХХ ст. категорія соціального капіталу активно використовується у суспільних науках. Науковці визначають соціальний капітал як „певний набір неформальних цінностей і норм, що приймаються членами певної групи і уможливають взаємодію між ними” [15], сукупність ресурсів (фактичних чи віртуальних), які накопичуються у індивідів та груп завдяки наявності мережі більш-менш

інституціоналізованих відносин взаємного визнання та довіри [14]. Стверджуючи, що соціальний капітал включає як певну мережу зв'язків, так і певні активи, які можуть бути мобілізовані через цю мережу, вони виокремлюють наступні його форми:

- зобов'язання та очікування, які залежать від надійності соціального середовища;
- інформаційні можливості, здатність соціальної структури до передачі інформаційних потоків та норм;
- соціальні норми та етичні принципи [17; 8, с. 129].

Таким чином, соціальний капітал – це капітал, втілений у певній якості соціальних зв'язків та відносин, заснованих на довірі як концентрації очікувань та зобов'язань, що спонукають учасників до більш ефективних дій по досягненню спільних цілей. Ступінь його ефективності залежить від щільності та досконалості взаємодії двох визначальних структур: сили та надійності мережевих зв'язків та морально-етичної довіри контрагентів. На відміну від матеріалізованого фізичного капіталу та невіддільного від індивіда людського капіталу, соціальний капітал існує лише у відносинах між людьми. Його об'єктивною основою є мережі соціальних зв'язків, які використовуються для трансляції інформації, навчання, формування правил поведінки та репутації, заснованих на порядності надійності, послідовності, лояльності, чесності, відкритості, дотриманні загальнолюдських морально-етичних цінностей.

Водночас необхідно зауважити, що згідно з синергетичним підходом підвищенню адаптивних здатностей соціальних організмів та зменшенню ступеня ентропії сприяє взаємодія процесів самоорганізації та організації, адекватних природі соціальних систем. Звертаючи увагу на підвищення ролі та значення нематеріальних факторів економічного зростання, аналітики наголошують на пріоритетності проблем соціалізації економічного розвитку та інституціоналізації концепції соціальної відповідальності бізнесу як на рівні окремих країн, так і в масштабі глобального співтовариства [11, с. 102].

Це потребує парадигмального прориву у суспільній свідомості, перегляду та перебудови системи міжнародних відносин на засадах загальнолюдських цінностей, формування нового світопорядку на основі демократичних міжнародних процедур та механізмів, які відповідають потребам забезпечення гідного майбутнього людства.

Загальноновизнано, що „глобальні економічні організації на сучасному етапі не виконують належним чином функції врегулювання процесів глобалізації та часто обмежують поширення її позитивного ефекту” [7, с. 40]. Аналізуючи суттєві системні вади, притаманні діяльності впливових міжнародних структур сучасні дослідники звертають увагу на наступне:

- послаблення ролі національних урядів у захисті національних економічних інтересів та національної безпеки;
- недемократичний спосіб просування ліберальних глобалістських принципів;
- нав'язування типових схем економічної політики та нехтування національною специфікою господарського розвитку;
- прийняття рішень, спрямованих на захист інтересів транснаціональних компаній та правлячих еліт;
- бюрократизацію діяльності, надмірну формалізацію процесів прийняття рішень тощо [5; с. 40, с. 39-40].

Усвідомлення стратегічних інтересів розвитку людства, пов'язаних з відродженням провідної ролі духовних, соціокультурних факторів його еволюції, викликали до життя концепції „синергетичної”, „моральної”, „соціально-ринкової”, „керованої”, „етичної” глобалізації, глобалізації „з людським обличчям”, засновані на філософсько-антропологічному підході, за якого головною проблемою і водночас визначальним чинником її вирішення є людина, її ціннісні установки та орієнтації. Характерними ознаками нової моделі глобалізації є такі:

- гуманізація, орієнтація на загальнолюдські цінності;
- забезпечення балансу інтересів та рівності можливостей для всіх країн;

- розвиток діалогу та партнерства цивілізацій;
- визнання національної самобутності всіх народів світу;
- поєднання ринкових та позаринкових регуляторів глобального розвитку;
- демократизація діяльності міжнародних організацій;
- усунення практики подвійних стандартів у відносинах між країнами;
- екологічна та соціальна спрямованість економічного розвитку;
- співпраця та спільна відповідальність щодо вирішення глобальних проблем.

Таким чином, глобалізація світогосподарського розвитку справляє фундаментальний вплив на трансформаційні процеси світового та національного рівнів, породжуючи проблему гармонізації сучасних інтеграційних процесів та формування новітньої архітектури міжнародних відносин. Важливого значення за цих умов набуває аналіз глобалізації економіки на основі синергетичної парадигми та виявлення ролі та значення соціального капіталу в самоорганізації світогосподарської системи на якісно новому етапі її еволюційного розвитку. Виступаючи у якості динамічної дисипативної структури сучасної ринкової економіки, яка визначає самоорганізацію господарського життя не лише в національних, але й в глобальних межах, соціальний капітал поєднує дві динамічні складові: силу та надійність мережевих зв'язків та морально-етичну довіру контрагентів.

Водночас значну роль у зменшенні ступеня ентропії на рівні світового співтовариства відіграє взаємодія процесів самоорганізації та організації, процесів соціалізації економіки та посилення елементів суспільного контролю над власним розвитком з наголосом на відтворенні людини як вирішального фактора та мети суспільного виробництва. Йдеться, насамперед, про перетворення глобалізації зі стихійного в інституційно оформлений та свідомо спрямований процес. „У новому столітті, - зазначають експерти ООН, - виклик глобалізації полягає не в тому, щоб зупинити розширення глобальних ринків. Виклик полягає в тому, щоб знайти правила та інститути для більш ефективного управління на місцевому, регіональному та глобальному рівнях з тим, щоб зберегти переваги глобальних ринків і одночасно створити необхідний простір в якому людські, суспільні та природні ресурси працювали б не лише на прибуток, але й на людей” [16].

Література.

1. Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. Эмпирическая очевидность. - М.: ТЕИС, 2003.
2. Антиглобализм или альтернативная глобализация // Свободная мысль - XXI. – 2005, № 8. - С. 63-81.
3. Вагурин В.А. Синергетика эволюции современного общества. - Луганск: Копицентр, 2005.
4. Вовканич С. Соціогуманістичний контекст наукомісткої економіки інноваційного суспільства // Економіка України. – 2005, № 2. - С. 53-58.
5. Глобализация: взгляд с периферии // Агентство гуманитарных технологий. – М., 2002.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000.
7. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / За ред. Я.А. Жаліла. - К.: НІСД, 2005.
8. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. – 2001, № 3.
9. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование. Учебник для студентов вузов.- М.: Алгоритм, 2002.
10. Семиноженко В. Инновационная политика Украины как национальный проект // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1.- Харьков: Константа, 2003.

11. Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии // Вопросы экономики. – 2005, №10. - С. 90-102.
12. Уоллерстайн И. Общественное развитие или развитие мировой системы? // Вопросы социологии. - 1992. - С.77-88.
13. Хершберг Э. Глобальная реструктуризация, знания и обучение // Вопросы экономики. – 2004, № 8. - С. 66-76.
14. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for Sociology of Education: New York, 1986.
15. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. - New York, 1995.
16. Globalization with a human face. Human Development Report, 1999.
17. Nacapiet I., Choshal S., Social Capital, Intellectual Capital and the Organization Advantage // Academy of Management Review. - 1998. - Vol. 23.
18. Saxenian A. Regional Shift: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128. Cambridge, Harvard University Press, 1996.
19. Telework 1997: Annual Report from the European Commission Internet: [http:// www.eto.org.uk // twork / tw97eto/tw97-2htm #2.1/](http://www.eto.org.uk/twork/tw97eto/tw97-2htm#2.1/)
20. The Global Competitiveness Report 2002-2003. - WEF, Geneva, 2003.

Надійшла до редакції 14.04.2006

© Гражевська Н.І., 2006